

The Intertextuality of Prophetic Hadiths and Its Place in Abū al-Ḥasan al-Māwardī's Political Thought in *Laws of the Vizierate* *

Alireza Ashtari Tafreshi*

* Assistant professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: ashtari.tafreshi@atu.ac.ir

Abstract

Qawānīn al-wizāra (Laws of the Vizierate) is a seminal work authored by Abū al-Ḥasan al-Māwardī (d. 450 AH), a distinguished Muslim scholar renowned for his expertise in hadith and political theory during the fifth century AH. This book delineates the responsibilities and conduct expected of viziers, while also elucidating the administrative structure of the vizierate system. Al-Māwardī's incorporation of both adaptation of Prophetic hadiths and direct or external intertextuality in relation to them, particularly in the form of citing Prophet Muhammad's sayings, significantly enriched the qualitative substance of this work. This study employs a methodological approach blending library research with analytic-descriptive techniques. It centers on identifying shared themes or cohesive nodes between the adapted hadiths and the content of *Laws of the Vizierate*, thereby examining the role of Prophetic hadiths in shaping al-Māwardī's political thought in this treatise. Through thematic analysis

---

* Ashtari Tafreshi, A. R. (2023). The Intertextuality of Prophetic Hadiths and Its Place in Abū al-Ḥasan al-Māwardī's Political Thought in *Laws of the Vizierate*. *Journal of Political Science*, 26(102), pp. 49-88. <https://doi.org/10.22081/PSQ.2024.67858.2849>

* **Publisher:** Baqir al-Olum University, Qom Iran.

* **Type of article:** Research Article

☑ **Received:** 2023/04/28 • **Revised:** 2023/07/16 • **Accepted:** 2023/09/12 • **Published online:** 2023/09/24

© The Authors

of the text of *Laws of the Vizierate* and its intertextual references to hadiths, we discern the interconnectedness between them, revealing shared conceptual categories that emanate from al-Māwardī's political ideology. This facilitates an exploration of his objective in reconciling the text with its intertextuality. The research findings indicate that al-Māwardī, in his endeavor to provide guidance and counsel for governmental officials, not only drew upon their behavioral patterns but also extensively utilized Prophetic hadiths across various themes addressed in *Laws of the Vizierate*, including the structural prerequisites for effective governance and the foundational principles of society. This strategic integration served to enhance the authority of his political prescriptions. Furthermore, al-Māwardī skillfully employed the thematic diversity of hadiths to enrich the discourse on governance through the power of literary communication.

Keywords

Laws of the vizierate (Qawānīn al-wizāra), al-Māwardī, Prophetic hadiths, intertextuality, political thought.

مکانة تناصّ الأحاديث النبوية في الفكر السياسي لأبي الحسن الماوردي في قوانين الوزارة*

علي رضا أشترتي تفرشي ^{id}

١. أستاذ مساعد بقسم الفلسفة والكلام الإسلامي، كلية الإلهيات المعارف الإسلامية، جامعة العلامة الطباطبائي، طهران، إيران.

ashtari.tafreshi@atu.ac.ir

الملخص

(قوانين الوزارة) كتاب ألفه أبو الحسن الماوردي (ت ٤٥٠ هـ)، المحدث والمفكر السياسي في القرن الخامس الهجري، يصف فيه واجبات الوزراء وأنماطهم السلوكية والهيكل التنفيذي للوزارة. وقد كان للاقتباس أو التناصّ المباشر أو الخارجي للأحاديث النبوية في شكل النقل المباشر لعشرات الأحاديث النبوية دور فعال في تشكيل هذا العمل نوعياً؛ ولذلك يحاول هذا البحث تحليل دور الأحاديث النبوية في بناء الفكر السياسي لدى الماوردي في (قوانين الوزارة) بالمنهج الوصفي التحليلي وبالأسلوب المكتبي، أي من خلال التركيز على المضامين المشتركة أو عقّد التماسك بين نصوص الأحاديث المقتبسة ونص (قوانين الوزارة)؛ ولهذا الغرض تم تحليل مضامين نص (قوانين الوزارة) وتناصّ أحاديثه في مواضع ظهور هذه التناصّات في النص، وتم استخراج القواسم المشتركة بين النص والتناصّات كمثبات مشتركة هي نتاج فكر الماوردي السياسي، بحيث يمكن تحليل أهدافه من هذا الانسجام الحاصل بين النص والتناصّ. وأظهرت النتائج أنّ الماوردي لزيادة فعالية وصفاته السياسية التي صاغها لموظفي الحكومة أفاد من الأحاديث النبوية، وليس في أنماط سلوك الموظفين فحسب، بل في جميع مفاصل (قوانين الوزارة) تقريباً، أي هيكل الحكومة الفعّالة والمبادئ الأساسية للمجتمع، كما استوثق من تنوع موضوعات الأحاديث مع قوة التواصل الأدبي في خطاب الحكومة.

كلمات مفتاحية

(قوانين الوزارة)، الماوردي، الحديث النبوي، التناصّ، الفكر السياسي.

* اشترتي تفرشي، علي رضا. (٢٠٢٣م). مكانة تناصّ الأحاديث النبوية في الفكر السياسي لأبي الحسن الماوردي في قوانين الوزارة. فصلية علمية محكمة علوم سياسي، ٢٦(١٠٣)، صص ٤٩-٨٨.

<https://doi.org/10.22081/PSQ.2024.67858.2849>

جایگاه بینامتنیت احادیث نبوی در اندیشه سیاسی

ابوالحسن ماوردی در قوانین الوزارة*

علیرضا اشتری تفرشی

۱. استادیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
ashtari.tafreshi@atu.ac.ir

چکیده

قوانین‌الوزارة اثر ابوالحسن ماوردی (د. ۴۵۰ ق)، محدث و اندیشمند سیاسی سده پنجم هجری است که به شرح وظایف و الگوهای رفتاری وزیران و نیز ساختار اجرایی دستگاه وزارت پرداخته است. اقتباس یا بینامتنیت مستقیم یا خارجی احادیث نبوی به صورت نقل عینی ده‌ها حدیث نبوی، نقش مؤثری از نظر کیفی در شکل‌گیری این اثر داشته است؛ از این رو این پژوهش می‌کوشد با شیوه‌ای کتابخانه‌ای و روش تحلیلی - توصیفی، یعنی با تمرکز بر مضامین مشترک یا گره‌های انسجامی فیما بین متن احادیث مورد اقتباس و متن قوانین‌الوزارة، به تحلیل نقش احادیث نبوی در برساختن اندیشه سیاسی ماوردی در قوانین‌الوزارة بپردازد؛ بدین منظور متن قوانین‌الوزارة و بینامتنیت احادیث آن در بخش‌های ظهور این بینامتنیت‌ها در متن، تحلیل مضامین شده است و حلقه‌های مشترک متن و بینامتنیت‌ها به‌عنوان مقولات مشترکی که حاصل فکر سیاسی ماوردی بوده، استخراج گردیده است تا بتوان اهداف وی از این همخوان‌سازی متن و بینامتنیت را تحلیل کرد. نتایج نشان داد ماوردی به منظور تدوین اندرزنامه‌ای برای

* **استاد به این مقاله:** اشتری تفرشی، علیرضا. (۱۴۰۲). جایگاه بینامتنیت احادیث نبوی در اندیشه سیاسی ابوالحسن ماوردی در قوانین الوزارة. علوم سیاسی، ۲۶(۱۰۳)، صص ۴۹-۸۸.

<https://doi.org/10.22081/PSQ.2024.67858.2849>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام قم، ایران؛ © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۸؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۱؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۰۷/۰۲

کارگزاران حکومتی، نه تنها در الگوهای رفتاری کارگزاران، بلکه تقریباً در تمامی مقولات قوانین‌الوزاره، یعنی ساختار حکومت کارآمد و اصول زیربنایی جامعه، از احادیث نبوی برای افزایش قدرت اثرگذاری تجویزهای سیاسی خویش بهره برده و تنوع موضوعی احادیث را با توان ارتباط ادبی در گفتمان حکمرانی به تضمین گرفته است.

کلیدواژه‌ها

قوانین‌الوزاره، ماوردی، حدیث نبوی، بینامتنیت، اندیشه سیاسی.

طرح مسئله

ابوالحسن علی بن محمد بن حبيب ماوردی، نگارنده چند اثر مهم در اندیشه سیاسی اسلام است. قوانین الوزارة یکی از این آثار است که در کنار احکام السلطانیه، دیگر اثر معروفش در حوزه اندیشه سیاسی اسلام و ایران جایگاه مهمی دارد.

قوانین الوزارة در هشت باب به مهم ترین موضوعات در زمینه جایگاه ساختاری وزارت در ساختار حاکمیت می پردازد و این جایگاه را تبیین می کند. از جمله این اثر به واژه شناسی وزارت، نحوه اداره مقام و جایگاه وزارت، شرح وظایف و تنظیم روابط وزیر با دیگر ارکان حاکمیت می پردازد.

به جز اهمیت قوانین الوزارة در توصیف های ساختاری، آیین نامه ها و دستورهای اداری و تنظیم روابط ارکان حکومت، متن این اثر نیز شایسته توجه و مطالعات است. این اثر به عربی نگاشته شده و انواع آرایه های ادبی در آن به کار رفته است. یکی از مهم ترین جنبه های زیباشناختی این متن، اقتباس آن از احادیث نبوی است که عیناً و با بسامدی قابل توجه نقل شده است که موجب برتری نثر آن در زبان عربی گردیده است. شناخت جایگاه شامخ ماوردی در تاریخ اندیشه سیاسی اسلام و ایران از سویی و نقش احادیث در اندیشه سیاسی وی مسئله اصلی این پژوهش است؛ به بیان دیگر این پژوهش به تبیین رابطه میان احادیث نبوی با اندیشه سیاسی ماوردی و میزان اثرگذاری احادیث نبوی بر اندیشه سیاسی ماوردی پرداخته است.

۱. ماهیت، مفاهیم و روش پژوهش

پژوهش حاضر بر محور متن پژوهی تحلیلی انجام خواهد پذیرفت. عبارت های ماوردی در قوانین الوزارة و متن احادیث نبوی استفاده شده او در این اثر، موضوع این پژوهش اند و تلاش این پژوهش به تبیین رابطه میان آن دو معطوف است. به منظور شناخت بهتر رابطه میان متن قوانین الوزارة با احادیث نبوی، از روش تحلیل مضامین بهره برده ایم؛ همچنین نگاهی به رویکرد متن پژوهانه بینامتنیت شده است تا رابطه میان اجزای متن به

نحو احسن درک شود. برای روشن شدن روش پژوهش در ادامه برخی مفاهیم آن توضیح داده می‌شود:

بینامتنیت: پدیده‌ای ادبی با ریشه‌های فکری، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی که به شکل سنتی به آن اقتباس می‌گویند و در انگلیسی INTERTEXT و در عربی التناص خوانده می‌شود. این پدیده در نتیجه رابطه میان دو متن مختلف و اثرپذیری یکی از دیگری روی می‌دهد (اسداللهی و همکاران، ۱۳۹۹؛ پروین و شوشتی، ۱۳۹۸)؛ به‌گونه‌ای که جزئی از یک متن به متن دیگر وارد می‌شود. این پدیده که در ادبیات، جزئی از علم بدیع است، با افزودن لایه‌های جدید معنایی به متنی که در آن اقتباس صورت گرفته است، موجب زیبایی متن از نظر ادبی و غنای مفهومی آن از نظر فکری می‌شود (حدیدی و جوانرودی، ۱۳۹۸). در دوره معاصر، نظریه پردازانی مانند ژولیا کریستوا^۱ و میخائیل باختین^۲ ابعادی نظری به بینامتنیت داده‌اند؛ چنان‌که معتقدند اساساً متن تهی از متون پیشین و یا متن مستقل بدون اقتباس مفهوم ندارد و هر متنی به نحوی از متون پیشین برآمده است (آلبوغبیش، ۱۳۹۵).

متن میهمان / متن میزبان: در پدیده بینامتنیت، دست‌کم دو متن وجود دارد: متنی که از نظر زمانی متقدم است و در متنی متأخر اقتباس شده یا حضور یافته است؛ گویی که بدان دعوت شده است؛ از این رو متن متقدم را می‌توان متن میهمان و متن متأخر را متن میزبان نامید؛ همچنان‌که از نظر زمانی، یکی از این دو متن بر دیگری مقدم است، تولیدکننده آنان نیز از یکدیگر متمایزند و متعلق به دو بازه زمانی مختلف و هر کدام حامل اندیشه و هدف خاص در متن خود هستند.

مقوله مشترک: هر چند متن، تولیدکننده آن و اندیشه و هدف در دو متن میهمان و میزبان در بیامتنیت یکی نیستند، مقوله یا موضوعی مشترک که می‌تواند ادبی، یعنی لفظی، فکری یا محتوایی باشد، حلقه‌ای است که به شکلی میان دو متن میهمان و میزبان

1. J. Keristeva.

2. Mikhail M. Bakhtin.

ارتباط برقرار ساخته و موجب شده است تا آنان هم‌نشینی معناداری با یکدیگر پیدا کنند. البته اساس ایجاد این هم‌نشینی با گزینش پدیدآورنده متن میزبان صورت می‌گیرد؛ از این رو مقوله مشترک را می‌توان از مصادیق اندیشه برسازنده متن میزبان دانست که در بی‌خبری کامل برسازنده متن میهمان شکل می‌گیرد.

با توجه به ماهیت پژوهش حاضر، یعنی تمرکز بر متن و بینامتنیت، این پژوهش از روش تحلیل مضمون برای درک بهتر هر دو متن میهمان و میزبان (متن و بینامتنیت) بهره برده است. این تحلیل با تمرکز بر بخش‌های حاوی احادیث در متن قوانین‌الوزارة انجام پذیرفته و کوشیده است مضامین اصلی یا کانونی در این بخش‌ها و مقولات مشترک آنان استخراج و در نمودار ۱ ارائه شوند؛ برای نمونه در قوانین‌الوزارة مبحثی به مشاوره اختصاص دارد که در آن حدیث نبوی «لَا مَظَاهِرَ أَوْثَقُ مِنَ الْمَشَاوِرَةِ» نقل شده است (ماوردی، ۱۹۹۱م، صص ۱۶-۱۷). در فرایند تحلیل مضامین این اثر، مبحث مشاوره با جزئیات فراتر آن نسبت به حدیث نبوی به‌عنوان «ضرورت استفاده از مشاوره درست در حکمرانی» یک مضمون به‌شمار آمده و درنهایت این مضمون به «ساز و کار مشاوره» و ساز و کار «برنامه‌فکری» در ساختار حکومت تحلیل شده است.

۲. پرسش‌های پژوهش

اصلی‌ترین پرسش این پژوهش که تمامی فعالیت‌های پژوهشی آن را سامان داده، چنین بوده است:

الف) اندیشه سیاسی ابوالحسن ماوردی چگونه در مقولات مشترک متن و بینامتنیت احادیث نبوی در قوانین‌الوزارة بازتاب یافته است؟

طی این پژوهش، فرضیه اصلی ناظر به این پرسش بوده است:

ب) مقولات مشترک متن و بینامتنیت احادیث نبوی در قوانین‌الوزارة در راستای تبیین‌های تجویزی درباره «الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت»، «الگوهای حکومت کارآمد» و «اصول زیربنایی جامعه» به کار برده شده است؛ به عبارت دیگر نقش این احادیث، کمک به تقویت تجویزها در این سه دسته بوده است.

۳. پیشینه و اهداف پژوهش

قوانین‌الوزاره در سال ۱۹۹۱م. به زبان عربی به اهتمام فؤاد عبدالمنعم أحمد و محمد سلیمان داود تصحیح شد و به همراه مقدمه‌ای به قلم این مصححان در ۲۱۴ صفحه از سوی مؤسسه شباب الجامعه اسکندریه منتشر گردید (ماوردی، ۱۹۹۱م، صص ۱۶۶-۱۶۹). مبنای پژوهش حاضر نیز همین تصحیح بوده است.

پژوهش‌های تخصصی در باب قوانین‌الوزاره بسیار محدود بوده است. فضل الله (۱۴۲۸ق، صص ۳۰۲-۳۲۸) در ذیل مقاله‌ای در خصوص تشکیلات و سازمان اداری اسلام، ارجاع‌هایی محدود به این اثر داشته است. پوران پودات و دیگران (پودات و همکاران، ۱۴۰۰) به مقایسه بخشی از آرای سیاسی ماوردی با عظاملک جوینی پرداخته‌اند که طی آن، به قوانین‌الوزاره پرداخته نشده است. آثار دیگری از این دست نیز اندیشه سیاسی ماوردی را به احکام‌السلطانیه محدود کرده و به قوانین‌الوزاره توجهی نکرده‌اند. زهرا محمدی (۱۳۹۸) در باب حکومت اسلامی و علی رضائیان (۱۳۹۱) به بازخوانی نظریه حکومت استیلای ماوردی در احکام‌السلطانیه پرداخته‌اند، اما هیچ‌کدام به قوانین‌الوزاره نپرداخته‌اند؛ بدین ترتیب وقتی پژوهشگران به‌جد به قوانین‌الوزاره نپرداخته‌اند، به طریق اولی تلاش برای بازشناسی جایگاه احادیث نبوی در این متن نیز موضوعی بدیع است که تاکنون توجه پژوهشگری را به خود جلب نکرده است. افزون بر اینکه اساساً این مطالعه بینارشته‌ای میان حوزه‌ها و زمینه‌های تاریخ، علم حدیث و اندیشه در خصوص ماوردی است که بی‌گمان مسبوق به سابقه نبوده است. دیگر اندیشمندان اسلامی نیز تقریباً به همین ترتیب بر نوآورانه بودن ایده پژوهشی حاضر می‌افزایند.

الف) موضوع پژوهش: قوانین‌الوزاره، ماوردی و زمانه او

قوانین‌الوزاره اثر ابوالحسن علی بن محمد بن حبیب ماوردی است که گاه ادب‌الوزیر نیز خوانده شده است (محمدی ملایری، ۱۳۷۹، ج ۵، ص ۳۱۷). ماوردی زاده ۳۶۴ ق. در بصره و در گذشته ۴۵۰ ق. در بغداد است. ماوردی عالمی شافعی مذهب بوده که در علوم

اسلامی، به ویژه حدیث، فقه و اجتهاد، تفسیر، ادب و علم سیاست جایگاه والایی داشته است (بنداری، ۱۳۵۶، ص ۲۸). از دیرباز در باب اعتقادات وی، یعنی اشعری یا معتزلی بودن ماوردی اختلاف نظر وجود داشته است و تقریباً اطمینان در باب جنبه‌ای خاص از هر یک از این دو جریان کلامی در وی حاصل نشده است (رضائیان، ۱۳۹۱).

ماوردی از رجال سیاسی دوران خویش بوده و چندبار به سفارت از جانب خلیفه به نزد امیران رفت و سوابقی از امور سیاسی را تجربه کرده است (قزوینی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۸؛ رضائیان، ۱۳۹۱).

اندیشه سیاسی ماوردی عمدتاً در دو اثر احکام السلطانیه و قوانین الوزارة بازتاب یافته است. در احکام السلطانیه ماوردی بیشتر به طرح دیدگاه‌های فقهی - نظری در باب قدرت و ارائه نظرات در باب مسائل اساسی ساختار قدرت در اسلام یعنی امامت، خلافت و امارت پرداخته است (پودات و همکاران، ۱۴۰۰)، اما در قوانین الوزارة که موضوع این پژوهش است در هشت باب و با کاربردی اندرنامه‌ای به معرفی مقام وزارت، جایگاه آن، شرح وظایف، روابط میان فرادستان و فرودستان وزیر در ساختار سیاسی، اخلاق عملی وزارت و جنبه‌های مختلف مربوط به وزارت پرداخته است (ماوردی، ۱۹۹۱م، ص ۴۱).

قوانین الوزارة که به احتمال در نیمه دوم از حیات ماوردی، یعنی سده پنجم قمری نگارش یافته، محصول دورانی است که خلافت در بغداد با انواع تهدیدها از سوی فرمانروایان آل بویه از سویی و امیران ترک از سوی دیگر، روبه‌رو بود و خلفا نیز اقتداری برای کنارزدن این گروه‌های رقیب نداشتند (ابن‌سنجر، ۱۳۵۷، صص ۲۲۱-۲۲۶؛ بوسه، ۱۳۸۹، ج ۴، صص ۲۲۷-۲۴۲)؛ بدین ترتیب نیاز جامعه از نظر این اندیشمند سیاسی، تأکید بر ساختارگرایی در قدرت، حول مقام ایرانی باستانی وزیر بود تا بتواند توازنی میان فرمانروا (مشرکاً خلیفه - سلطان) و مردم ایجاد سازد (ماوردی، ۱۹۹۱م، ص ۵۷) و حاکمیت را از شورش مردم که ماوردی آن را صولت نامیده است، برهاند (ماوردی، ۱۹۹۱م، ص ۷۶)؛ از همین رو به نظر می‌رسد لازم بوده است تا این نیاز سیاسی زمانه بر پشتوانه متون دینی، از جمله حدیث نبوی استوار باشد.

۴. مضامین کانونی در متون میزبان - میهمان / متن - حدیث

در نمودار ۱ جانمایی احادیث در پاره‌های موضوعی متن مشخص شده است و سپس با استفاده از تحلیل مضامین به تحلیل و استخراج مقوله مشترک در مضامین کانونی متون میزبان و میهمان پرداخته شده است:

نمودار ۱: مضامین کانونی حدیث و متن و مقوله مشترک استخراج شده

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۰۲	کارهای زشت را انجام نده تا از هلاکت و لغزش گاه‌ها در امان باشی. حدیث نبوی: کار زشت را با کردار نیک دنبال کن تا آن را از بین ببری: «إتبع السيئة الحسنة تمحها»	بدی - خوبی / سيئه - الحسنه	درستکاری / تكفة النفس عن القبيح	الگوهای رفتار
۱۵۸	بر حذر باش از نفرین مظلوم. با او رقت به خرج ده و بر او خشم نگیر و ستم نکن؛ زیرا تنها خداوند یاریگر اوست و همین او را کافی است. حدیث نبوی: از نفرین مظلوم پرهیزید؛ زیرا او فقط از خداوند حق خود را می‌طلبد و قطعاً خداوند استیفای صاحب حقی را مانع نمی‌شود: «إتقوا دعوة المظلوم فإتما يسأل الله حقَّ وإنَّ الله لا يمنع ذائق حقه»	یاری مظلوم / ساده‌سازی «دعوة المظلوم»	یاری مظلوم / «احذر دعوة المظلوم»	مظلوم / طبقه عامه / طبقات اجتماعی

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۵۹	از شهوات به دور باش تا در دام آن نیفتی؛ زیرا شهوت انسان‌های اهل آن را برده خود می‌کند و هر کس که برده شهوات خود شود، خوار و ذلیل می‌گردد. حدیث نبوی: هر کس که اشتیاق بهشت دارد، در انجام دادن کارهای نیک بکوشد و هر کس از جهنم می‌ترسد، از شهوات دور شود: «من اشتاق الى الجنة سارع في الخيرات و من أشفق من النار لها عن الشهوات»	خیرات، شهوات	پاک‌دامنی عزوفاً عن الشهوات	الگوهای رفتار
۱۵۹	از دنیا مستقل شو تا در نفس خود عزت یابی؛ جز طالب دنیا ذلیل نشود و جز دنیاپرست غمگین نگردد. حدیث نبوی: من ضامن کسی هستم که با فقر بر دنیا پشت کند، نه ثروتمند در آن: «أنا زعيم لمن أكب على الدنيا بفقر و لاغنى فيه».	دنیا ناپرستی / اکب علی الدنيا	دنیا ناپرستی / استقل الدنيا	الگوهای رفتار
۸۸	آدمی تسلیم است به قضا و قدر دائم. حدیث نبوی: از دنیا بر حذر باش؛ زیرا از هاروت و ماروت ساحر تر است: «احذروا الدنیا فإنها أسحر من هاروت و ماروت»	بیم از روزگار / حذر الدنيا	برآورد تهدیدات احتمالی / قضا و قدر	برنامه محاسباتی

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۵۵	[بکوش تا] مردم از تو خوشحال شوند... و به خدا پناه ببر از اینکه این نعمت از تو سلب گردد. حدیث نبوی: همجواری با نعمت‌های الهی را غنیمت بشمار؛ زیرا اگر از قومی نعمت برود، به‌ندرت بر می‌گردد: «أحسنوا جوار نعم الله تعالى فقلما زالت عن قوم فعاتد اليهم».	غنیمت شمردن نعمت خدمت به خلق / أحسنوا جوار نعم الله	رضایت مردم / الناس بك مسرورون	رفاه
۶۵	اگر شاه به [سود] کسب مردم وابسته گردد، بدان دست انداخته یا با ایشان شریک شود... پس بر مردم اوضاع تنگ می‌شود. حدیث نبوی: اگر حکمران به تجارت مشغول شود، رعیت نابود گردد: «إذا اتجر الراعي هلكت الرعيه»	تجارت فرمان‌روا / تجرّ الراعي	جلوگیری از اختلال طبقات / اختلّ نظام [الجماعه]	طبقه اجتماعی
۹۸	فرمان‌روا نباید وزیر را به دلیل اتفاقات قضا و قدر که در آن دخالت ندارد، سرزنش کند. حدیث نبوی: هنگامی که خداوند بخواهد قضا و قدر خود را عملی کند، عقل را از عاقلان سلب می‌نماید تا قضا و قدر خود را جاری بسازد: «إذا أراد الله تعالى في أنفاذ قضائه و قدره، سلب ذوی العقول عقولهم حتى يُنفذ قضاؤه و قدره»	فرا انسانی بودن قضا و قدر / أنفاذ قضا و قدر	بازخواست نشدن در شکست‌های قضا و قدری / لا ياخذك بالقضا و القدر	الگوی ساختاری

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۰۴	دسترسی به انسان اهل خیر عاقلی که با [کردار] خیرش مسالمت و صلح می آورد و با عقلش [به دیگران] کمک می کند، سعادت و استعانت از او توفیق است. حدیث نبوی: از عاقل راهنمایی بگیرید تا ارشاد شوید و از او نافرمانی نکنید تا پشیمان نشوید» (استرشدوا العاقل ترشدوا و لاتعصوه فتدموا).	مشورت خواستن / استرشدوا العاقل /	مشاوره با متخصصان / یساعد بعقل العاقل	برنامه فکری
۱۴۹	گاه مشورت گیرنده بر مشورت دهنده برتری دارد، [اما باز هم] از رأی مشورت دهنده کامیاب می شود؛ زیرا در مشورت، فاضل و مفضولی توفیق می یابند. حدیث نبوی: از عاقل راهنمایی بگیرید تا ارشاد شوید و از او نافرمانی نکنید تا پشیمان نشوید: «استرشدوا العاقل ترشدوا و لاتعصوه فتدموا».	مشورت خواستن / استرشدوا العاقل /	مشاوره با متخصصان / شاوری أمورک	برنامه فکری
۱۵۱	برای اسرار خود کسی را برگزین که به دین و رازداری او اطمینان داشته باشی. [البته] اگر بتوانی راز خود را پیش هیچ کس بازگو نکنی، بهتر و امن تر است. حدیث نبوی: بر قضای (رویداد ناگوار) آرزوهای خود با پنهان داشتن	پنهان داشتن خواسته ها / کتمان قضاء الحوائج	پنهان بودن برنامه / کتمان الأسرار	برنامه بهره وری

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
	آنها فایق آید که هر صاحب نعمتی مورد حسد است: «استعینوا علی قضاء الحوائح بکتمانها، فأن کل ذی نعمه محسود».			
۵۶	کذب از سر جهل است؛ اگر چه در ابتدای امر منفعت دارد، سرانجام ضرر می‌رساند. حدیث نبوی: بزرگ‌ترین گناهان زبان دروغ است: «اعظم خطایا اللسان الکذوب».	کذب	راستی و دروغ/ صدق و الکذب	الگوهای رفتار
۱۰۱	فرصت‌ها را برای افعال زیبا و کارهای نیک غنیمت بشمار تا ذخیره روزهای مصیبت‌بار تو گردد. حدیث نبوی: پنج چیز را قبل از پنج چیز غنیمت شمار: جوانی قبل از پیری، سلامتی قبل از بیماری، بی‌نیازی قبل از فقر، فراغت قبل از مشغول‌شدن و زندگی پیش از مرگ: «أغتنم خمساً قبل خمس: شبابک قبل هرمک، و صحّک قبل سقمک و غناک قبل فقرک و فراغک قبل شغلك و حیاتک قبل موتک».	غنیمت‌دانی فرصت / أغتنم	فرصت‌یابی برای خدمت/ تنتهز فرصه	الگوهای رفتار

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۴۳	حرص و آزمندی را از خود دور کن که باعث نقصان تو می گردد و ایرادی بر صاحبان فضل و انسان های دوراندیش است. حدیث نبوی: نشانه های قیامت در حال نزدیک شدن است و مردم در دنیا جز حرص و طمعشان افزایش نمی یابد: «اقتربت الساعة و لا یزداد الناس فی الدنیا إلا حرصاً».	حرص دنیوی / لا یزداد فی الدنیا إلا حرصاً	حرص پرهیزی / لن یزیدک إلا حرصاً	الگوهای رفتار
۱۴۹	چشم پوشی باعث جذب قلوب و گرایش نفوس می گردد و این از اسباب سعادت و حسن توفیق است. حدیث نبوی: محبوب ترین شما نزد خداوند، محبوب ترین شما نزد مردم است؛ و مبعوض ترین شما نزد خداوند، مبعوض ترین شما نزد مردم است: «أحبکم الی الله أحبکم الی الناس... أبغضکم الی الله أبغضکم الی الناس».	حبّ الله / حبّ الناس - بغض الله / بغض الناس	چشم پوشی / تمشی الأمور و إنعطاف القلوب بالتغافل و الإغضاء	الگوهای رفتار
۸۳	[زراعت] زمین گنج شاه است که آن را یاران مطیع استخراج می کنند و ظلم به آنان باعث قطع استفاده از گنج می شود. حدیث نبوی: روزی را از آنچه در زمین پنهان است، طلب کنید: «التمسوا الرزق فی خبایا الأرض».	روزی زمین / رزق الأرض	کشاورزی / الأرض کنوز الملک	پیشرفت

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۹۴-۹۳	اگر شاه از تو درخواستی بر خلاف شرع و عرض داشت، سعی کن با ملاحظت جایگزینی برای آن پیدا کنی. حدیث نبوی: خداوند گنجینه‌های خیر و شرّ دارد که کلیدهای آن به دست مردان است. خوش به حال کسی که خداوند او را کلید خیر و قفل کننده شرّ قرار داده و وای بر حال کسی که خداوند او را کلید شرّ و قفل کننده خیر قرار داده است: «إِنَّ لَـهُ خَزَائِنَ لِلْخَيْرِ وَ الشَّرِّ مَفَاتِيحَهَا الرِّجَالُ، فَطُوبَى لِمَنْ جَعَلَهُ اللهُ مَفْتَاحًا لِّخَيْرٍ مَغْلَقًا لِلشَّرِّ وَ وَيْلَ لِمَنْ جَعَلَهُ مَفْتَاحًا لِلشَّرِّ مَغْلَقًا لِلْخَيْرِ».	کلید خوبی - قفل بدی / مفتاح الخیر - مغلاق الشرّ	خدمت نکردن به فساد شاه / کن متوفرا علی مراد السلطان	الگوهای رفتار
۱۰۶	از انسان شرور [اما] عاقل که زیرک و مکار است، در موقع گرفتاری‌ها برای دفع بلا یا یاری بگیر، [ولی] هنگام آسایش از او اجتناب کن تا از شرّش در امان بمانی. حدیث نبوی: خداوند [حتی به دست] مرد فاجر [نیز] دین خود را تأیید می‌کند: «إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ».	تأیید دین خدا حتی به دست بدکاران / یؤیدالدین الله حتی بفاجر	ظرفیت شناسی افراد / استعمال شریر عاقل	الگوهای رفتار

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۹۴	<p>اگر شاه بر انجام کار خلاف شرع پافشاری کند، تو عقل و تدبیر به کار بگیر تا عواقب آن گریبان گیر تو نشود. حدیث نبوی: بدترین مردم نزد خداوند کسی است که آخرتش را به سبب دنیای دیگری نابود کند: «إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَبْدًا أَذْهَبَ آخِرَتَهُ بَدْنِيَا غَيْرَهُ».</p>	<p>فروش آخرت خود به دنیای دیگری / اذهب آخرته بدنیا غیره</p>	<p>مشارکت نکردن در فساد شاه / تخلص من وزير السلطان</p>	<p>الگوهای رفتار</p>
۱۶۲	<p>خاتمه انذار و اندرز [ماوردی] انذار رسول الله ﷺ که فرموده اند: از نشانه های قیامت اند: آن گاه که مردم نماز را بمیرانند و امانت را تباه کنند و... امیران فاجر باشند و وزیران دروغ گوی و... [در این هنگام] باید منتظر نزول بلا باشند: «إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ أَمَاتُوا الصَّلَاةَ... الْأُمَرَاءَ فَجَرَهُ وَ الْوُزَرَءَ كَذَبَهُ ... فَلْيَتَوَقَّعُوا نَزُولَ الْبَلَاءِ بِهِمْ».</p>	<p>نزول البلاء بآخر الزمان</p>	<p>توجه به هشدار و اندرز / اهتمام بالتحذير و الانذار</p>	<p>الگوهای رفتار</p>

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۰۰	نسبت به زمانه مراقب باش و احتیاط کن؛ زیرا رنگ عوض می کند و آنچه را داده پس می گیرد و آنچه را که جمع کرده، پراکنده می سازد. حدیث نبوی: بنگرید در منزل های چه کسانی سکنی گزیدید و در زمین چه کسی کشت می کنید و در راه چه کسانی راه می روید: «انظروا دور من تسکون و أرض من تزرعون و فی طرق من تمشون».	اندیشیدن به کجی های روزگار / انظروا فی الدنيا	بر آورد تهدیدها / حذر من الزمان	برنامه محاسباتی
۷۴	[هنگام مواجهه] با مظلوم [باید] ظلم جاری بر او را دفع و به او التفات کرد. حدیث نبوی: شما را بر حذر می دارم از خصومت و دشمنی؛ زیرا آن سپیدی را پنهان و عیب را آشکار می کند: «ایاکم والمشاره فإنها تدفن الغره و تطهره العره».	بذر کینه / المشاره	فضیلت شرّ بودن / عداوه	الگوهای رفتار
۹۳	[اولویت با فرامین شاه است، اما آگاه باش که] شاه به دلیل غلبه هوای نفس و شهوت، حظّ نفس خود را بر مصالح مملک مقدم دارد. حدیث نبوی: دوست داشتن، انسان را نابینا و ناشنوا می سازد: «حبک الشيء یعمی و یصم».	نفس پرستی / حُبّ [النفس]	اولویت وظایف / إجابات السلطان	الگوی ساختاری

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۸۳	گسترش ملک با دوران‌دیشی و عزم حاصل می‌شود و اگر از راه تدبیر و سیاست انجام پذیرد، از جنگ بهتر است. حدیث نبوی: جنگ خدعه است: «الحرب خدعه».	نیرنگ / خدعه	توسعه ارضی همراه با تدبیر / استضافه المُلک	پیشرفت
۵۸	وزارت تفویض مشمول امور کشوری و لشکری است و عام‌تر از وزارت تنفیذ است. حدیث نبوی: خداوند دنیا را برای شمشیر و قلم آفرید و شمشیر را زیر قلم قرار داد: «خلق الله الدنيا للسیف و القلم و جعل السیف تحت القلم».	شمشیر - قلم / السیف - القلم	وظایف وزیر / وزارة التنفیض	الگوی ساختاری
۷۸	ای وزیر از وظایف توست: کمک به مردم برای اصلاح معیشتشان و رونق کسب و روزی آنها تا به واسطه آن لوازم آسایش تو فراوان گردد و کشورت را به واسطه آنها آباد کنی. حدیث نبوی: بهترین خلق سودمندترین آنها برای مردم است: «خیر الناس أنفعهم للناس».	منافع مردم / نفع الناس	معیشت مردم / صلاح معایش الناس	رفاه

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۸۵	اگر وجود اختلال‌ها ناشی از دیگری باشد، آن دیگری مسئول اعمال زشت خود است و تو در رفع این اختلال‌ها [فرصت خدمت‌داری]. حدیث نبوی: خیر، فراوان است و انجام‌دهنده آن، اندک: «الخیر کثیر و قلیل فاعله».	خوبی / خیر	آسیب شناسی / اختلال	برنامه بهره‌وری
۱۰۳	برای معاد آماده باش و فریب آمال دنیوی را مخور تا مانع معاداندیشی تو نگردند. حدیث نبوی: صدقه بر هر مسلمانی واجب است؛ ... [پس] از شرّ اجتناب کن که این کار نوعی صدقه است: «علی کلّ مسلم صدقه... یمسک عن الشرّ فإنها الصدقه».	بدی - صدقه / الشرّ - الصدقه	معادشناسی / استعداد الآخره	الگوهای رفتار
۱۳۵	قلب خود را خالص کن تا جسمت از تو اطاعت کند و سیرت خود را نیکو کن تا ظاهرت نیکو شود؛ زیرا قلب‌ها از ضمایر خبر می‌دهند و اسرار آن را فاش می‌کنند. حدیث نبوی: در آدمیزاد پاره‌گوشتی است که اگر اصلاح شود، بدن اصلاح می‌شود و اگر فاسد شود، بدن فاسد می‌شود و آن قلب است: «فی ابن آدم مُضَعَّه اذا صلحت صلح الجسد و اذا فسدت فسد الجسد ألا وهي القلب».	درست کردن دل / صلحت القلب	وجدان کاری / اخلاص النیة فی طاعه السلطان	الگوی ساختاری

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۷۹	[ای وزیر تو باید] جلوی اذیت و آزار رعیت را بگیری و دست قدرت طلبان را از ایشان کوتاه کنی و برای آنها به مانند پدر باشی و ایشان برای تو مانند فرزندان نیک باشند. حدیث نبوی: همه شما رعیتی دارید و همه شما مسئول رعیت خویش هستید: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته».	مسئول مردم / مسئول الرعیه	رفاه روانی مردم / منع الأیدی الغالبه من الناس	رفاه
۶۹	سخت گیری مقام بالا موجب سخت گیری مقام پایین تر [در ساختار حکومت] می شود که از هر دستی دهی، از همان بگیری. حدیث نبوی: از هر دستی بدهی، از همان دست می گیری: «کما تدين تدان».	بازگشت افعال / دان	سلسله مراتب / اختلاف الرتب الأعلى و الأدنی	الگوی ساختاری
۷۹	[ای وزیر] خداوند و سلطان در مورد رعیت بر تو حق دارند؛ پس اهتمام کافی به امور مردم را شکرانه احسان خداوند قرار بده و این فرصت ها را غنیمت شمار که دنیا را پایداری نیست. حدیث نبوی: در دنیا چنان باش که گویی غریبه ای هستی و یا راهگذار راهی: «کن فی الدنیا كأنک غریب أو عابر سبیل».	بی کس در دنیا / غریب بالدنیا	رفاه روانی مردم / لله علی الوزیر فی الناس حق	رفاه

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۴۹	[اگر مشورت کنی] رأی دیگران به تو افزون می‌شود، اگرچه خود صاحب رأی و نظر باشی. حدیث نبوی: هیچ کمک و پشتیبانی، مطمئن‌تر از مشاوره نیست: «لَا مَظَاهِرَةَ أَوْثَقُ مِنَ الْمَشَاوِرَةِ».	مشاوره	مشورت کردن/ شاور فی أمورک	برنامه فکری
۱۴۶	نسبت به زبردستان و نزدیکان متواضع باش و از تکبر دوری کن تا مودت قلوب و مساعدت نفوس را جلب نمایی. حدیث نبوی: هیچ تنهایی وحشتناک‌تر از عجب نیست: «لَا وَحْدَهُ أَوْحَشُ مِنَ الْعُجْبِ».	خودپسندی/ العُجْب	مغرور نبودن/ تجاف عن الکِبَر	الگوهای رفتار
۱۵۲	زمان قدرت و نفوذ محدود است؛ پس این فرصت را برای سعادت [معنوی] خود و زبردستان خود غنیمت بشمار. حدیث نبوی: هر ساعتی غایتی دارد و غایت هر ساعت مرگ است: «لِکُلِّ سَاعٍ غَايَةٌ وَ غَايَةُ كُلِّ سَاعٍ الْمَوْتُ».	مرگ/ الموت	غنیمت شمردن خدمت/ إغتنم المِکْنَه	الگوهای رفتار
۷۶	از دشمنی بکاه و آن را نیفزای. حدیث نبوی: اگر از دنیا برای آدمی زاد جز امنیت و سلامت نصیب نباشد، [باز هم] بیماری کشنده برای آن هر دو کافی است: «لَوْ لَمْ يَصِبْ بِنِجْمٍ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا الْأَمْنُ وَالسَّلَامَةُ لَكُنْفَىٰ بِنِجْمٍ مِنَ الدُّنْيَا».	آفت روزگار/ اصب الدنيا	مهار رقیب/ طاعة منافسک	الگوی ساختاری

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۱۲۳	شاه از مداخله مستقیم در امور معذور است؛ بنابراین به واسطه [وزیر تنفیذ با مردم در ارتباط] است. [البته] شاهد مانند غایب نیست و خبردهنده مانند بیننده با چشم نیست. حدیث نبوی: خبر مانند مشاهده با چشم نیست: «لیس الخبر کالمعاینه».	بررسی میدانی/ المعاینه	کارکرد وزیر/ إحتیاج الملک إلی الوزير	الگوی ساختاری
۱۶۱	ای وزیر! از عقل خود در راه عدل و انصاف استفاده کن تا در دنیا و آخرت سعادت مند گردی. حدیث نبوی: خداوند به کسی عقل نمی دهد، مگر اینکه روزی او را یاری کند؛ پس اگر عقلت تو را از باطل دور ساخت، تو عاقل هستی: «ما استودع الله أحدا عقلا إلا استنقذه یوما ما فإذا عقلک عن الباطل فأنت عاقل».	عقل	عقل	الگوهای رفتار
۵۰	برای حُلف وعید (درگذشتن از قرار مجازات) باید عذری باشد تا هیبت وزیر محفوظ بماند و قانون سیاست، منظم و استوار بماند. حُلف وعید، یعنی عفو کردن حُسن [است] تا [از] وزیر [تقدیر گشته و معذور باشد]. حدیث نبوی: به بخشش عزت تو افزون گردد: «ما أزداد أحد بالعفو إلا عزا».	بخشش / العفو	ساز و کار عفو / عذراً لحُلف الوعد	برنامه اجرایی

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۶۴	[اگر] شاه به [تجارت یا کسب] روی آورد، دست صاحبان آن (مردم) را کوتاه کند... و اگر در کاری شریک گردد، بر صاحبان آن پیشه اوضاع تنگ می‌شود. حدیث نبوی: هر والی که با رعیت خود تجارت کند، از عدالت فرو افتد: «ما عدل وال اتجر فی رعیته».	تجارت فرما روا/ تجرّ وال	خطر اختلال نظام طبقاتی/ اختلال النظام بمشارکة السلطان فی مکسبه	طبقه اجتماعی
۱۵۷	از اقبال روزگار است که مورد درخواست قرار می‌گیری؛ پس دست رد به سینه آرزومند و امیدوار نزن. ... اگر با مردم هماهنگ باشی نیازمندی‌های آنان چون غرامت و غنائم است برای تو. حدیث نبوی: نعمت خداوند بر بنده‌ای زیاد نمی‌شود، مگر اینکه نیاز مردم به او افزایش می‌یابد؛ پس هر کس بار نیاز مردم را تحمل نکند، آن نعمت در معرض زوال قرار می‌گیرد: «ما عظمت نعمت الله علی عبده إلا عظمت مؤنه الناس علیه فمن لم یحتمل مؤنه الناس عرض تلك النعمة للزوال».	کشیدن جور امور مردم / حمل مؤنه الناس	غنیمت شمردن خدمت/ حوادث الناس غنیمه	رفاه

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
۴۴	<p>رهبری و قدرت سلطان بر دین استوار است؛ پس دین را یاریگر امور قرار ده و کمکی برای تدبیرت تا قلوب در برابرت خاشع و مردمان در برابرت خاضع باشند که مملکت به دین عزت و به رسوم آن دوام یابد. حدیث نبوی: اجر عظیم برای وزیر صالحی است که فرمان بردار رهبری است که او را به ذات باری تعالی دعوت می کند: «ما من رجل من المسلمين اعظم اجراً من وزیر صالح مع امام یطیعه و یأمره بذات الله تعالی».</p>	<p>دعوت به خدماتداری / یا امره بذات الله</p>	<p>دین مداری حکمرانی / اعتزت المملکة بالدين</p>	<p>الگوهای رفتار</p>
۱۳۹	<p>دین تو با رعایت حقوق خداوند و دنیای تو با رعایت حقوق شاه محفوظ می ماند ... و اگر این دو منافات داشتند، حقوق خداوند را بر حق شاه مقدم بدار. حدیث نبوی: هر کس دنیای خود را دوست دارد، به آخرتش زیان می رساند و هر کس آخرتش را دوست دارد، به دنیایش ضرر می رساند؛ پس آنچه را باقی</p>	<p>دنیاپرستی - معاداندیشی / حب الدنيا - حب الآخرة</p>	<p>حقوق السلطان</p>	<p>الگوی ساختاری</p>

سند: ماوردی، ۱۹۹۱م، صفحه	متون میزبان و میهمان	مضمون کانونی حدیث	مضمون کانونی متن	مقوله نهایی مستخرج از متن و حدیث
	است، بر آنچه فانی است ترجیح دهید: «من أحبّ دنیاه أضره بأخرته و من أحبّ آخرته أضرّ بدنياه فاثروا ما يبقي على ما يفني».			
۱۵۱	در مواردی که توان جبران و اصلاح آن را ندارید، [صبر کنید]؛ زیرا عجله غالباً پشیمانی می‌آورد. حدیث نبوی: هر کس درنگ کند به هدف درست می‌رسد یا بدان نزدیک می‌شود و هر کس عجله کند، به راه خطا می‌رود و یا بدان نزدیک می‌شود: «من تأنی اصاب او كاد و من عجل أخطأ او كاد».	صبوری=پیروزی - عجله= اشتباه / تأنی=أصاب - عجل = خطأ	تداوم برنامه‌ها در سختی‌ها / تثبت الأمور لایقدر فیها	الگوهای رفتار
۱۰۳	برای آخرت و معاد آماده شو و فریفته آرزوها نشو و دنیا و آمال دنیا، تو را از آخرت باز ندارد. حدیث نبوی: شگفتا از هر مؤمن به معاد که همه تلاشش را برای دنیای پرغرور انجام می‌دهد: «یا عجبا کل العجب للمصدق بدار الخلود و هو یسعی لدار الغرور».	نامرادی روزگار / الدنيا دارالغرور	معاداندیشی / تستعدّ لآخرتك	الگوهای رفتار

۵. تحلیل مضامین

۵-۱. اندیشه سیاسی

بنابر نظر توماس اسپریگنز بخش مهمی از اندیشه سیاسی، تجویزهای اندیشمند برای رسیدن به جامعه آرمانی است (اسپریگنز، ۱۳۹۷، صص ۱۸۷-۱۸۸)؛ از این رو در پاره‌های زبانی اندیشمند سیاسی می‌توان این تجویزها یا دستورهای سازمان‌دهنده و فراگیر متن را بازشناسی کرد.

برای ارائه تجویزها، اندیشمند سیاسی به اثرگذاری کلام (بروزیافته در قالب متن) نیاز دارد. البته در کنار تجویزها، او باید به بیان حقیقت نیز پردازد تا مخاطب را به خود جلب و باورمند سازد؛ از این رو اندیشمند سیاسی به توصیف واقع و تبیین حقایق دست می‌زند. عمق حقیقت در متن او رابطه‌ای مستقیم با اثرگذاری سخن او دارد؛ یعنی تبیین بهتر حقایق متن او را اثربخش‌تر می‌سازد. در این فرایندها، اندیشمند دو راهکار مؤثر در اختیار دارد: (۱) ارائه گزاره‌های توصیفی از وضع سیاسی موجود با اشاره به جنبه‌هایی از بحران؛ (۲) دعوت به جامعه بدون بحران یا آرمانی، اما دست‌یافتنی یا قابل درک برای مخاطب. در راهکار اول، گزاره‌های سیاسی و واقعیت تاریخی می‌توانند به کار آیند و توصیف‌های دقیق از جامعه و جنبه‌های بحران و عوامل بحران در آن را به تصویر کشند؛ در راهکار دوم، برای دست‌یابی به جامعه آرمانی، به تجویزهایی نیاز است که می‌توان آنها را به سه دسته تقسیم کرد:

الف) الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت؛

ب) اصول زیربنایی جامعه، یعنی ویژگی‌های زیربنایی لازم برای هر جامعه آرمانی؛ مانند رفاه و پیشرفت.

ج) الگوهای حکومت کارآمد: حکومتی با ساختاری که اجزای آن در ارتباطی سالم با یکدیگر در گردش و فعالیتی پویا هستند.

این سه دسته، منطق هنجارگرای مخاطب را به سمت و سوی اقدام مورد نظر اندیشمند فرا می‌خواندند (اسپریگنز، ۱۳۹۷، صص ۱۵۵، ۱۵۷) و او را به سوی راه‌حل و واکنش

متناسب هدایت می‌کنند (اسپرینگز، ۱۳۹۷، صص ۱۵۸-۱۵۹). در متن ماوردی، حدیث نبوی می‌تواند برای باورمند مسلمان و حتی منطق انسان آشنا به حکمت، نقش اثرگذار بالایی داشته باشد. کافی است اکنون با لحاظ دسته‌بندی سه‌گانه تجویزها در بالا، نگاهی تحلیلی به جانمایی در روایات نبوی در قوانین‌الوزاره صورت پذیرد.

نمودار ۱، تعداد ۴۵ حدیث نبوی را در میان پاره‌های موضوعی متن قوانین‌الوزاره نشان می‌دهد. منظور از پاره‌های موضوعی، هر بخش از متن قوانین‌الوزاره است که حاوی مضمون یا مقوله‌ای خاص است و یا به عبارت دیگر، پیامی ویژه را به مخاطب ارائه می‌دهد. بر اساس این نمودار و تحلیل مضامین صورت گرفته، در اولین ستون سمت راست، مقوله‌های نهایی به‌دست آمده از مضامین مشترک متن و حدیث آمده است.

در ادامه، در نمودار شماره ۲، ۴۵ مقوله مستخرج در نمودار شماره ۱، در ۹ دسته به ترتیب بسامد، دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند و در برابر هر یک، دسته‌بندی تجویزهای سه‌گانه مرتبط با آنها جانمایی شده است؛ بدین ترتیب دیده می‌شود که «الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت» و «الگوهای حکومت کارآمد» هر کدام ۱۹ بسامد و «اصول زیربنایی جامعه» هر کدام ۷ بسامد داشته‌اند:

نمودار ۲: بسامد مقولات مشترک متن - حدیث با لحاظ دسته‌های تجویزی

مجموع بسامد دسته تجویزی	دسته تجویزی	مجموع بسامد مقوله‌ها	مقوله
۱۹	الگوهای حکومت کارآمد	۱۹	الگوهای رفتار
۱۹	الگوهای حکومت کارآمد	۸	الگوی ساختاری
۷	اصول	۵	رفاه
↑	الگوهای حکومت کارآمد	۳	طبقات اجتماعی
↑	الگوهای حکومت کارآمد	۳	برنامه فکری

مجموع بسامد دسته تجویزی	دسته تجویزی	مجموع بسامد مقوله‌ها	مقوله
↑	الگوهای حکومت کارآمد	۲	برنامه محاسباتی
↑	الگوهای حکومت کارآمد	۲	برنامه بهره‌وری
↑	اصول	۲	پیشرفت
↑	الگوهای حکومت کارآمد	۱	برنامه اجرایی

۵-۲. الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت

نزدیک به نیمی از مقوله‌ها به الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت اختصاص دارد؛ درحالی‌که نیم دیگر با همین تعداد بسامد به سازمان اصلاح‌گر اختصاص یافته است؛ به عبارت دیگر می‌توان گفت که نظریه ماوردی در دو بُعد جامعه و انسان و رابطه این دو شکل گرفته است؛ یعنی «کوشش برای حلّ و فصل نابسامانی سیاسی، بحث سرشت آدمی» را نزد ماوردی بی‌بها نساخته است (اسپریگنز، ۱۳۹۷، ص ۱۱۰)؛ همچنان‌که مدیسون نیز «حکومت را عالی‌ترین مصداق فطرت انسانی» می‌داند (اسپریگنز، ۱۳۹۷، ص ۱۱۰)؛ یعنی نگاهی غیرمکانیکی به جامعه یا باورنداشتن منفعت‌گرایی مطلق برای انسان‌ها و اهمیت‌دادن به الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت؛ پس می‌توان گفت که ماوردی به فطرت، اخلاق انسانی و اعتبار آموزش فردی در برابر تعمیم قوانین اجتماعی به منظور مراقبت از انسان اعتنا داشته است (اسپریگنز، ۱۳۹۷، ص ۱۶۴)؛ به عبارت دیگر به‌ظاهر ماوردی نظریه‌پردازی معطوف به اخلاق‌گرایی انسان و اهتمام‌ورز به رفتار فردی فضیلت‌گرا بوده است که دست‌کم در بهره‌گیری از احادیث نبوی، نزدیک به نیمی را در حوزه رفتار انسانی و آموزش الگوی رفتاری برگزیده است؛ بدین ترتیب شبکه مضامین مورد بهره‌مندی ماوردی از این احادیث ۱۹ گانه بر امور زیر تأکید دارد: (۱) ترسیم دو گانه‌های خیر - شر؛ (۲) دنیاپرستی -

دنیانپرستی؛ (۳) خدمتگزار بودن به مردم - خدمتگزار نبودن به مردم؛ (۴) راستی - ناراستی؛ (۵) پاکدامنی؛ (۶) عقل‌گرایی عملی؛ (۷) خداگرایی؛ (۸) خودناپرستی؛ (۹) صبر که تمامی رویکرد فضیلت‌گرایی عملی وی را نشان می‌دهد.
نمودار شماره ۳ این مطالب را نمایه کرده است.

نمودار ۳: مضامین مرتبط با الگوهای رفتار فردی فضیلت‌گرا در کارگزاران حکومت

ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه	مضمون کانونی حدیث	تحلیل
۱۰۲	سینه - الحسنة	دو گانه خوبی و بدی / تجویز اخلاق بنیان به خوبی
۱۵۹	خیرات - شهوات	دو گانه خوبی و شهوت / تجویز اخلاق بنیان به شهوت‌نراندن
۱۵۹	حبّ الدنيا - أكب علی الدنيا	دو گانه دنیانپرستی و دنیانپرستی / تجویز اخلاق بنیان به دنیانپرستی
۵۶	کذب - صدق	دو گانه راستی و دورغ / تجویز اخلاق بنیان به راستی
۱۰۱	أعنتم	تجویز به خوبی کردن به مردم در قالب مقام حکومتی
۱۴۳	لا یزاد فی الدنيا إلا حرصاً	تجویز اخلاق بنیان به دنیانپرستی
۱۴۹	حبّ الله / حبّ الناس - بغض الله / بغض الناس	دو گانه با مردم با خدا - بی مردم بی خدا / تجویز خوبی کردن به مردم در قالب مقام حکومتی
۹۴	مفتاح الخیر - مغلاق الشرّ	دو گانه خیر بودن - شرّ بودن / تجویز اخلاق بنیان به خوبی
۱۰۶	یؤید الدین الله حتی بفاجر	ظرفیت فردی برای خدمت به دین خدا حتی در فاجر
۹۴	أذهب آخرته بدنيا غیره	تجویز به آخرت‌اندیشی

ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه	مضمون کانونی حدیث	تحلیل
۱۶۲	نزول البلاء بآخر الزمان	تجویز اخلاق بنیان به خوب بودن در آخر الزمان
۷۴	المشاره	دو گانه خوبی و بدی / تجویز اخلاق بنیان به خوب بودن
۱۰۳	الشّر - الصدقه	دو گانه خوبی و بدی / تجویز اخلاق بنیان به خوبی
۱۴۶	العُجب	پرهیز از خودپرستی
۱۵۲	الموت	تجویز اخلاق بنیان به دنیاناپرستی
۱۶۱	عقل - عقل الباطل	تجویز عقل گرایی
۴۴	يامره بذات الله	تجویز خداگرایی
۱۵۱	تأني / أصاب - عجل / خطأ	تجویز صبر
۱۰۳	الدنيا دار الغرور	پرهیز اخلاق بنیان از دنیاناپرستی

۵-۳. حکومت کارآمد

ماوردی در ۱۹ مقوله، یعنی نزدیک به نیمی از مقولات و دقیقاً برابر همان تعداد از مقولات مرتبط با الگوهای رفتار فردی فضیلت گرا در کارگزاران حکومت، به الگوهای حکومت کارآمد پرداخته است. این امر نشان می‌دهد که در نظر این اندیشمند سیاسی، کارآمدی ساختار حکومت (نوعی از تفکر سازمانی)، اعتباری برابر با الگوهای رفتار فردی فضیلت گرا در کارگزاران حکومت داشته است؛ یعنی به همان میزان که اندیشمند بر فرد و آموزش فردی تکیه دارد، ساختار کارآمد حکومت را راهی برای اصلاح نظام سیاسی و جامعه می‌دانسته است. مقولات نوزده گانه این حوزه شامل ۶ دسته هستند: (۱) الگوی ساختاری؛ (۲) طبقات اجتماعی؛ (۳) برنامه فکری؛ (۴) برنامه محاسباتی؛ (۵) برنامه بهره‌وری و (۶) برنامه اجرایی.

در این شش دسته، ماوردی با توانی ادبی، تفسیر سیاسی خود از احادیث نبوی را به

خدمت موضوع‌های سازمانی گرفته است. رابطه میان احادیث نبوی با گفت‌مان‌سازی سیاسی ماوردی را می‌توان در این مضامین دید:

۱. طبقات اجتماعی

- الف) منع تجارت فرمان‌روا از محل درآمد زارعان، نشان از توجه به مفهوم طبقه دارد.
- ب) «مظلوم» در حدیث نبوی به «طبقه عامه» تفسیر شده است.
- برنامه محاسباتی:** میان مفهوم «قضا و قدر» و «ناپایداری زمانه» با ضرورت داشتن برنامه‌های محاسباتی در ساختار حاکمیت ارتباط برقرار شده است.
- الگوی ساختاری:** مفهوم «قضا و قدر» و ناگزیری در برابر آن، وزیر را در برابر آنچه خارج از توان اداره اوست، مضمون ساخته است.
- الف) وجود مضامینی از دوگانه «شمشیر و قلم» به توصیف اختیارات کشوری و لشکری وزیر کمک کرده است.
- ب) عمل کرد منطبق با وجدان سازمانی و نه فردی، رابطه‌ی وزیر با فرمان‌روا و ضرورت اجرایی اوامر فرمان‌روا برای وزیر (مگر در موارد غلبه نفس و اوامر منافعی عفت فرمان‌روا) با بینامتنیت حدیثی تضمین شده است.
- ج) حفظ ساختار در برابر تهدید رقابت‌های کارگزاران با مضامین حدیثی «فتن دنیایی» صورت پذیرفته است.
- د) مضمون ضرورت «معاینه» از بینامتنیت حدیثی برای تبیین ضرورت اشراف و رصد وزیر نسبت به امور کشور به کار رفته است.

۲. برنامه فکری

- الف) مضامین بینامتنی «مشورت»، اهمیت مشاوره از متخصصان را نشان داده است.
- ب) تأکید بر «عقل»، به کمک مفهوم عقل سازمانی یا همان تخصص آمده است و مقولات برنامه فکری را سامان داده است.

۳. برنامه بهروری

الف) با مضمون بینامتنی «کتمان» امور حساس در برابر حسودان، به امر مهم پنهان بودن برنامه‌های راهبردی حاکمیت اشاره شده است.

ب) با مضمون بینامتنی «خوبی / خیر»، عمل کرد صحیح دستگاه و ضرورت آسیب‌شناسی آن تبیین شده است.

۴. برنامه اجرایی

الف) با مفهوم بینامتنی «وعد و وعید» به تبیین اهمیت پاداش برای شایستگان و تنبیه برای مقصران پرداخته شده است.

ب) با مضمون بینامتنی «عفو» چشم‌پوشی از تنبیه مورد توصیه قرار گرفته است.

نمودار ۴ به خوبی چگونگی عمل کرد بینامتنی مفاهیم حدیثی در متن سیاست‌نگارانه را نشان می‌دهد.

نمودار ۴: مضامین مرتبط با الگوهای حکومت کارآمد

مقوله مبتنی بر بینامتنیت حدیثی	تحلیل	مضمون کانونی حدیث	ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه
طبقات اجتماعی	یاری ستم‌دیده که در اینجا به معنای طبقه عامه (زارع و پیشه‌ور) است	دعوة المظلوم	۱۵۸
برنامه محاسباتی	برآورد تهدیدهای احتمالی با تأکید بر قضا و قدر	حذر الدنيا	۸۸
طبقه اجتماعی	وظیفه وزیر در جلوگیری از اختلال در درآمدهای طبقه عامه و استثمار این طبقه	تجر الراعی هلاکه	۶۵
الگوی ساختاری	امنیت وزیر در ساختار در برابر آنچه قضا و قدر است؛ نه اشتباه وزیر	أنفاذ قضا و قدر	۹۸
برنامه فکری	مشاوره با عاقلان - متخصصان / عقل العاقل به معنای تخصص است	استرشدوا العاقل / ارشاد - ندامت	۱۰۴

مقوله مبتنی بر بینامتنیت حدیثی	تحلیل	مضمون کانونی حدیث	ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه
برنامه فکری	مشاوره با عاقلان - متخصصان	استرشدوا العاقل / ارشاد - ندامت	۱۴۹
برنامه بهره‌وری	پنهان بودن برنامه‌ها به منظور رسیدن به موفقیت / کتمان الأسرار	کتمان قضاء الحوائج	۱۵۱
برنامه محاسباتی	برآورد تهدیدات / حذر من الزمان	دور، أرض و طریق فی الدنيا	۱۰۰
الگوی ساختاری	اولویت عمل به دستورهای شاه مگر در شرایط گرفتاری شاه در هوای نفس	[حذر من] حُبّ [النفس] الملك	۹۳
الگوی ساختاری	اختیارات وزیر شامل اداره امور کشوری و لشکری است	السيف - القلم	۵۸
برنامه بهره‌وری	آسیب‌شناسی / منظور از خیر در اینجا کارکرد صحیح سازمان است	خیر	۸۵
الگوی ساختاری	عمل کرد وزیر در اجرای وظایف بر اساس وجدان کاری و نه مصلحت فردی محل سازمان	صلحت القلب	۱۳۵
الگوی ساختاری	حفظ ساختار در برابر رقابت‌های درون‌سازمانی کارگزاران	دان	۶۹
برنامه فکری	ساز و کار مشاوره	مشاوره	۱۴۹
الگوی ساختاری	حفظ ساختار در برابر رقابت‌های درون‌سازمانی کارگزاران	[فتن] الدنيا	۷۶
الگوی ساختاری	وظیفه وزیر در رصد مستقیم امور	المعاینه	۱۲۳
برنامه اجرایی	ساز و کار وعده و وعید (پاداش و تنبیه) با تأکید بر بخشش در موارد تنبیه	العفو	۵۰

مقوله مبتنی بر بینامتنیت حدیثی	تحلیل	مضمون کانونی حدیث	ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه
طبقه اجتماعی	وظیفه وزیر در جلوگیری از اختلال در درآمدهای طبقه عامه و استثمار این طبقه	تجرّ وال	۶۴
الگوی ساختاری	اولویت وظایف وزیر، اطاعت از شاه است	حبّ الدنيا - حبّ الآخرة	۱۳۹

۴-۵. اصول زیربنایی جامعه

آخرین دسته از کاربرد بینامتنیت حدیثی، در تبیین اصول زیربنایی جامعه است؛ در حالی که ممکن است اصطلاح «رفاه» و «پیشرفت» از اصطلاح‌های مدرن امروزی تلقی شود، ماوردی مفاهیم مرتبط با آنها را آشکارا به بسامد ۷ مقوله (۵ بار رفاه و ۲ بار پیشرفت) در اثرش پوشش داده و آنها را به‌عنوان اصول و اهدافی غایی برای جامعه در نظر گرفته است تا بدین ترتیب، جامعه در معیشتی امن و سامان‌یافته به سر برد.

هرچند مقولات این دسته به‌نسبت دو دسته قبلی، بسامد کمتری دارند، مفاهیم آنان به‌نسبت مفاهیم دو دسته دیگری، خصلت راهبردی تری دارند و اهداف غایی هر جامعه آرمانی را نشان می‌دهند. صراحت آنان به‌گونه‌ای است که نشان می‌دهد در اندیشه ماوردی، اینان اصولی خدشه‌ناپذیر به شمار می‌آمده‌اند. به رغم مقولات متعدد فضیلت‌محور، نیازهای انسانی از سرلوحه اندیشه سیاسی ماوردی حذف نشده‌اند و دستیابی به پیشرفت و حصول رفاه برای طبقات عامه از اهداف اصلی اندیشه او هستند. بینامتنیت حدیثی ماوردی در این زمینه بدین شرح است:

۱- رفاه

الف) بینامتنیت نعمت‌های الهی مترادف فرصت خدمت به مردم؛

ب) بینامتنیت تأکید بر منافع مردم؛

ج) بینامتنیت مسئولیت حکمران در قبال مردم؛

د) بینامتنیت ناپایداری دنیا برای تشویق به خدمت به مردم؛
ه) بینامتنیت صبر برای تشویق حکمران به صبوری در برابر مشقت‌های خدمت به مردم.

۲- پیشرفت

الف) بینامتنیت زراعت برای تأکید بر افزایش ثروت جامعه از مسیر اقتصاد زراعی؛
ب) بینامتنیت خدعه در جنگ برای نشان دادن اهمیت توسعه ارضی کشور بدون تحمیل هزینه‌های جنگ.
در نمودار شماره ۵، این مقولات نمایه شده‌اند.

نمودار ۵: مضامین مرتبط با اصول

مقوله مبتنی بر بینامتنیت حدیثی	مضمون کانونی متن	مضمون کانونی حدیث	ماوردی، ۱۹۹۹م، صفحه
رفاه	رضایتمندی مردم به واسطه عمل کرد حاکمیت / الناس بک مسرورون	أحسنوا جوار نعم الله	۱۵۵
پیشرفت	کسب ثروت برای مملکت از راه زراعت / الأَرْضُ كُنُوزُ الْمَلِكِ	روزی زمین / رزق الأرض	۸۳
پیشرفت	پیشرفت مملکت (توسعه ارضی) با خدعه (جنگ بدون هزینه)	خدعه	۸۳
رفاه	توسعه زیربنایی رفاه	نفع الناس	۷۸
رفاه	رفاه طبقه فرودست ناشی از ظلم و تعدی نکردن طبقات فرادست	مسئول الرعيه	۷۹
رفاه	رفاه طبقه فرودست ناشی از ظلم و تعدی نکردن طبقات فرادست	غریب بالدنيا	۷۹
رفاه	وظیفه ایجاد رفاه برای طبقه عامه	حمل مؤنة الناس	۱۵۷

نتیجه گیری

در این پژوهش متنی از سده پنجم هجری از منظر بهره‌مندی آن از احادیث نبوی تحلیل شد. ماوردی در دورانی از آغاز اضمحلال ساختار سیاسی قدرت، به نگارش این متن دست زده است (ابن اثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۸، ص ۴۴۶؛ ابن‌سنجر، ۱۳۵۷، ص ۲۲۳). این اضمحلال به دلیل تلاش‌های جاه‌طلبانه سرداران ترک برای تسلط بر ساختارهای عمدتاً ایرانی حاکمیت در ایران به وجود آمده بود (کریستن‌سن، ۱۳۶۸، صص ۱۷۰-۱۷۳). طی این دوران، اخلاق سیاسی نیز به شدت در معرض آسیب قرار گرفته بود (ابن‌سنجر، ۱۳۵۷، صص ۲۲۳-۲۲۵؛ حاجی‌خلیفه، ۱۳۸۴، ص ۳۰۸؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۱۶). ماوردی با آشنایی نزدیک با این شرایط و با تکیه بر دانش سیاسی، به نگارش منشوری کاربردی برای وزیران و دیگر کارگزاران حکومت دست زده است تا بلکه نوشتار او بتواند در این بحران رهنمونی برای طبقه حکمران باشد. ماوردی در قامت یک اندیشمند سیاسی نه تنها از متون متقدم بی‌خبر نبود، بلکه با آگاهی و آشنایی کامل با آنها تلاش کرد تا از قدرت متون متقدم در اثرگذاری متن سیاسی خود بهره‌مند گردد. هرچند جای تعجب است که ماوردی به سراغ مهم‌ترین متن دینی روزگارش یعنی قرآن نرفته است، اما در مقابل وی استفاده مبسوطی از دومی منبع دینی مهم اسلامی، یعنی احادیث نبوی داشته است و نزدیک به ۱۵ درصد از پاره‌های موضوعی اثرش را با نقل مستقیم احادیث نبوی یا بینامتنیت خارجی ایجاد کرده است.

در حالی که ماهیت دینی احادیث نبوی، در ظن اول بیشتر تجویزهایی اخلاقی - فضیلتی را به ذهن متبادر می‌سازد، ماوردی تقریباً در تمامی موضوعات اندیشه سیاسی خود، اعم از برنامه‌های بهره‌وری، محاسباتی، اجرایی و اصول و ساختارها و الگوها از احادیث بهره می‌برد. به‌طور کلی قوانین‌الوزارة با بهره‌گیری ادیبانه و عامدانه نگارنده از امثال و حکم، احادیث و اشعار، نمونه‌ای کم‌مانند از نظر وابستگی‌های متون به یکدیگر به شمار می‌آید (سجودی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶) و در این میان، دلبستگی ماوردی به علم حدیث، بینامتنیت آشکار احادیث نبوی در این اثر را برجسته کرده است. البته وقار ادبی

قوانین‌الوزاره به تمامی در خدمت اندیشه سیاسی نگارنده بوده است تا بدین ترتیب قدرت اثرگذاری و تجویزی این گفتمان سیاسی در مخاطب را ارتقا بخشد. تبخّر اصلی ماوردی در این میان، ابداع مقولات مشترک مفهومی میان متن و بینامتنیت حدیث بوده است که بر قدرت تجویزی اثر وی در گفتمان رایج سیاسی زمانه او افزوده است. خلق این مقولات مشترک، تلاش فردی ماوردی برای برساخت مفاهیم ارادی - فردی از متن احادیث در خدمت متن سیاسی با لحاظ تکریم و امانت نسبت به متن دینی بوده است. نمودارهای این پژوهش که به استخراج مضمون‌های مشترک متون میزبان و میهمان، یعنی متن و حدیث پرداخته‌اند، این مضمون‌ها را در سه حوزه رفتار فردی فضیلت‌گرا، ساختار حکومت کارآمد و اصول زیربنایی جامعه نشان داده‌اند. این سه دسته مضامین، با بخش‌هایی از نظریه بحران اسپریگنز تطبیق دارند. درحقیقت در این نظریه، وضع جامعه در حال گذار به چهار مرحله: (۱) بحران؛ (۲) عوامل بحران؛ (۳) راه‌حل؛ و (۴) جامعه آرمانی پس از بحران تقسیم می‌شود. حوزه‌های سه‌گانه مضمون‌های استخراج‌شده بالا به ترتیب با این مراحل از نظریه اسپریگنز در ارتباط هستند: رفتار فضیلت‌گرا و ساختار حکومت کارآمد با راه‌حل برای عبور از بحران و اصول زیربنایی جامعه با جامعه آرمانی پس از بحران؛ بدین ترتیب اندیشمند سیاسی در مقام تجویز، به ارائه راه‌حل و در مقام تبیین ویژگی‌های جامعه مطلوب، به توصیف اصول زیربنایی جامعه پرداخته است و در هر دو سطح از بینامتنیت احادیث نبوی، چه در مقام قدرت اثربخشی توصیه‌گرایانه دینی آن و چه با بهره‌گیری از اثربخشی ادبی آن استفاده کرده است؛ از این رو می‌توان ماوردی را از پیشگامان وارد کردن متون دینی اسلام در متون اندیشه سیاسی دانست که از مسیر بینامتنیت بدان دست یازیده است.

فهرست منابع

۱. آلبوغیش، ع. (۱۳۹۵). پیوند بینامتنیت و هستی‌شناسی پسامدرنیستی در داستان کوتاه میرزا یونس از سیروس شمیسا، نقد ادبی، شماره ۳۴، صص ۳۳-۶۲.
۲. ابن اثیر، ع. (۱۳۸۵ق). الکامل فی التاریخ. بیروت: دار صادر.
۳. ابن سنجر، ه. (۱۳۵۷). تجارب السلف (مصحح: ع. اقبال آشتیانی). تهران: طهوری.
۴. اسپریگنز، ت. (۱۳۹۷). فهم نظریه‌های سیاسی (مترجم: ف. رجایی). تهران: نشر آگه.
۵. اسداللهی، خ؛ فتحی، ب؛ محرمی، ر. و آقای، م. (۱۳۹۹). بررسی بازتاب منہیات نهج البلاغه در حدیقه سنایی با رویکرد بینامتنیت. پژوهشنامه نهج البلاغه، شماره ۲۹، صص ۱-۲۱.
۶. بنداری، ف. (۱۳۵۶). تاریخ سلسله سلجوقی (مترجم: م. ح. جلیلی کرمانشاهی). تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۷. بوسه، ه. (۱۳۸۹). تاریخ ایران کمبریج: از ظهور اسلام تا آمدن دولت سلجوقیان (ج ۴). تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۸. پروین، ن؛ شوشتری، م. (۱۳۹۸). بررسی مبانی قرآنی بیانیه گام دوم انقلاب با رویکرد زبان‌شناختی بینامتنیت. اندیشنامه ولایت، شماره ۹، صص ۸۵-۱۰۸.
۹. پودات، پ؛ صادقی گیوی، م؛ شیبانی اقدم، ا. (۱۴۰۰). تحلیل تطبیقی آراء سیاسی ابوالحسن ماوردی و نوشته‌های جوینی در تاریخ جهانگشا. تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، شماره ۱۳(۵۰)، صص ۳۶۵-۳۹۴.
۱۰. حاجی خلیفه، م. (۱۳۸۴). ترجمه تقویم التواریخ (مصحح: ه. محدث). تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
۱۱. حدیدی، ح؛ جوان‌رودی، م. (۱۳۹۸). بینامتنیت دینی در علم بدیع فارسی. بلاغت کاربردی و نقد بلاغی، شماره ۱، صص ۹۵-۱۰۵.
۱۲. رضایان، ع. (۱۳۹۱). کاربست نظریه حکومت استیلای ماوردی در ارتباط خلافت و سلطنت در آغاز قدرت‌گیری سلجوقیان. تاریخ ایران، شماره ۱۲، صص ۶۱-۷۱.

۱۳. سجودی، ف. (۱۳۸۳). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: نشر علم.
۱۴. شبانکاره‌ای، م. (۱۳۸۱). مجمع‌الأنساب (مصحح: ه. محدث). تهران: امیرکبیر.
۱۵. فضل‌الله، م.ر. (۱۴۲۸ق). الإدارة فی الإسلام. الإجتهداد و التجدید، شماره ۷، صص ۳۲۸-۳۰۲.
۱۶. قزوینی، ی. (۱۳۸۶)، لب التواریخ (مصحح: ه. محدث). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۱۷. کریستن سن، آ. (۱۳۶۸). ایران در زمان ساسانیان (مترجم: غ.ر. رشیدیاسمی). تهران: دنیای کتاب.
۱۸. ماوردی، ع. (۱۹۹۱). قوانین الوزاره (مصححان: ف. عبدالمنعم أحمد و م.س. داود). اسکندریه: مؤسسه شباب الجامعه.
۱۹. محمدی، ز. (۱۳۹۸). حکومت اسلامی از دیدگاه ماوردی، ابن تیمیه، سیدقطب و عبدالسلام فرج. کلام حکمت، ۲(۴)، صص ۵۵-۷۱.
۲۰. محمدی ملایری، م. (۱۳۷۹). تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی. (ج ۵). تهران: توس.

References

1. Alboghabish, A. (1395 AP). The Link between Intertextuality and Postmodern Ontology in the Short Story "Mirza Younes" by Cyrus Shamisa. *Literary Criticism*, 34, pp. 33-62. [In Persian]
2. Asadollahi, K., Fathi, B., Moharrami, R., & Aqaei, M. (1399 AP). The Reflection of Nahj al-Balagha's Metaphysics in Sana'i's Garden with an Intertextual Approach. *Nahj al-Balagha Research*, 29, pp. 1-21. [In Persian]
3. Bandari, F. (1356 AP). *History of the Seljuk Dynasty* (M. H. Jalili Kermanshahi, Trans.). Tehran: Iran Cultural Foundation. [In Persian]
4. Buseh, H. (1389 AP). *History of Iran Cambridge: From the Emergence of Islam to the Arrival of the Seljuk Dynasty* (Vol. 4). Tehran: Amir Kabir Publishing Institute. [In Persian]
5. Christiansen, A. (1368 AP). *Iran in the Time of the Sassanians* (G. R. Rashidi Asemi, Trans.). Tehran: Donyaye Ketab. [In Persian]
6. Fazlollah, M. R. (1428 AH). *Al-Idarah fi al-Islam. Al-Ijtihad wa al-Tajdid*, 7, pp. 302-328. [In Arabic]
7. Hadidi, H., & Javanroodi, M. (1398 AP). Religious Intertextuality in Persian Bade' Science. *Applied Rhetoric and Rhetorical Criticism*, 1, 95-105. [In Persian]
8. Haji-Khalifeh, M. (1384 AP). *Translation of Taqwim al-Tawarikh* (H. Mohaddes, Ed.). Tehran: Miras-e Maktoob Research Center. [In Persian]
9. Ibn Athir, A. (1385 AH). *Al-Kamil fi al-Tarikh*. Beirut: Dar Sader. [In Arabic]
10. Ibn Sanjar, H. (1357 AP). *Tajarob al-Salaf* (A. Iqbal Ashtiani ,Ed.). Tehran: Tahoori. [In Arabic]
11. Mawardi, A. (1991). *Al-Wazarah Law* (F. Abdul-Monem Ahmed & M. S. Dawood, Eds.). Alexandria: Shabab Al-Jamea Institute. [In Arabic]
12. Mohammadi Malayeri, M. (1379 AP). *History and Culture of Iran in the Transition from the Sassanian Era to the Islamic Era* (Vol. 5). Tehran: Toos. [In Persian]
13. Mohammadi, Z. (1398 AP). Islamic Government from the Perspectives of Mawardi, Ibn Taymiyyah, Sayyid Qutb, and Abdul Salam Faraj. *Kalam Hikmat*, 2(4), pp. 55-71. [In Persian]

14. Parvin, N., & Shushtari, M. (1398 AP). A Study of the Quranic Foundations of the Second Step Declaration of the Revolution from an Intertextual Linguistic Perspective. *Andishnameh Velayat*, 9, pp. 85-108. [In Persian]
15. Poudat, P., Sadeqi Givi, M., & Shibani Aqdam, A. (1400 AP). Comparative Analysis of Political Views of Abul Hasan Mawardi and the Writings of Juvaini in World History. *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, 13(50), pp. 365-394. [In Persian]
16. Qazvini, Y. (1386 AP). *Lubb al-Tawarikh* (H. Mohaddes, Ed.). Tehran: Association of Cultural Heritage and Monuments. [In Arabic]
17. Rezaeyan, A. (1391 AP). Application of the Theory of Government by Estilayi in the Relationship between Caliphate and Sultanate at the Beginning of the Seljuk Dynasty's Rise to Power. *History of Iran*, 12, pp. 61-71. [In Persian]
18. Shabanakarei, M. (1381 AP). *Majma' al-Ansab* (H. Mohaddes, Ed.). Tehran: Amir Kabir. [In Arabic]
19. Sojudi, F. (1383 AP). *Applied Semiotics*. Tehran: Elm. [In Persian]
20. Sprigens, T. (1397 AP). *Understanding Political Theories* (F. Rajaei, Trans.). Tehran: Agah. [In Persian]